

νήσεως καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἡμέρα σεμνοπρεπῶς ἐωρτάζετο· ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ μόνη προσφυῆς ὅπως ἐξαγγείλῃ τὰ ὑψηλὰ διδάγματα τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἐζητεῖτο ὅπως συγχωνευθῇ μετ' αὐτοῦ.

Α. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΙΣ ΤΗΣ ΠΛΑΤΩΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Τὰ ἔκπαγλα τῆς ἀριστοτολικοῦ καὶ φιλοσοφικῆς τῶν Ἑλλήνων διανοίας ἀπαυγάσματα ἐφώτιζον ἰσχυρῶς, ὡς εἰκός, τὰς εὐαισθη-
τους καὶ διψώσας γνώσεως καὶ σοφίας ψυχὰς τῶν ἐσπερίων καὶ ἐμετεώριζον εἰς ὑψηλοὺς καὶ θεσπεσίους κόσμους. Ἐκαστον φιλο-
σοφικὸν σύστημα, ὡς ἴδιος καλλιφεγγῆς ἀστήρ, ἐφωταγώγει
τοὺς μελετητὰς εἰς ἰδίους πνευματικοὺς ὀρίζοντας καὶ ἀπεκά-
λυπτε νέας ἀληθείας. Τὸ πλατωνικὸν ὅμως κατ' ἐξοχὴν ἐπλήρου
ἀρρήτου θαυμασμοῦ καὶ ἐνθέου γοητείας· ὡς φωτοβόλος ἥλιος
περιηύγαζε τοὺς ἀπεράντους τοῦ πνεύματος χώρους, κατεσε-
λάγιζε τὰς ψυχὰς καὶ ἐλάμπρυνε τὰς διανοίας ἀνυψοῦν ὑπερφυῶς
εἰς τὴν πρώτην καὶ ἀείζωον τῶν πάντων ἀρχήν, τὸν αἰώνιον θεόν.

Οὐδὲν παράδοξον ὅτι ὁ πλατωνισμὸς (ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ)
ἔτυχε καὶ τότε, ὡς σχεδὸν πάντοτε, ἐξαιρέτου στοργῆς καὶ ἐν-
θέρου σπουδῆς. Οἱ δὲ κυριώτατοι τῆς ἀναγεννηθείσης πλατω-
νικῆς, μᾶλλον δὲ τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἀντιπρόσωποι
εἶναι ὁ Γεμιστὸς ἢ Πλήθων καὶ ὁ Βησσαρίων, ἔτι δὲ ὁ Φικῖνος
καὶ ὁ Πῖκος ὁ Μιρανδόλης.

1. ΓΕΜΙΣΤΟΣ ἢ ΠΛΗΘΩΝ

1. Βίος καὶ συγγραφή. Ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς, ὁ ἐπὶ
τὸ ἀπτικώτερον μετονομασθεὶς Πλήθων, ἐγεννήθη ἐν Κωνσταν-
τινουπόλει περὶ τὸ 1355· νέος ὢν διέτριψε χρόνον τινὰ ἐν Ἀδρια-
νουπόλει¹ καὶ εἶτα μετέβη εἰς Σπάρτην, ὅπου διήγαγε τὸ πλεῖστον

1. Ἐκεῖ ἐδιδάχθη ὑπὸ τοῦ Ἰουδαίου Ἐλισσαίου τὰ ζωροαστρικὰ δόγματα.

τοῦ βίου ἀσκῶν τὸ ὑπατον δικαστικὸν ἀξίωμα, μελετῶν τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ φιλοσοφῶν. Ἀπολαύων δὲ μεγάλης ἐπὶ πολυγλωσσίᾳ τιμῆς προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Παλαιολόγου νὰ μετάσχῃ τῆς ἐν Φερράρα καὶ Φλωρεντία (τῷ 1438 καὶ 1439) συγκροτηθείσης πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν συνόδου. Ἀφωσιωμένος εἰς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν καὶ ἀξιωθείς τῆς εὐνοίας Κοσμά τοῦ ἐκ Μεδίκων ἔλαβε παρ' αὐτοῦ ἐν Φλωρεντία ἔδραν φιλοσοφίας· παρώρμησε δὲ τὸν ἡγεμόνα τοῦτον, ἐνθουσιωδέστατον αὐτοῦ μαθητὴν, εἰς ἵδρυσιν αὐτόθι πλατωνικῆς Ἀκαδημείας¹. Ὅτε διέτριβεν ἐν Ἰταλίᾳ, ἔγραψε σύγγραμμα «Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται» ἐπιγραφόμενον², ἐν ᾧ ἐπειρᾶτο νὰ δείξῃ τὰ ἀσθενῆ καὶ σφαλερὰ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας μέρη καὶ νὰ ἀνυψώσῃ τὴν πλατωνικὴν. Τοῦτο ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τραχείας συζητήσεις καὶ σφοδρὰν ἀντεπίθεσιν τῶν ἀριστοτελικῶν. Καὶ ἐν μὲν τῇ Ἰταλίᾳ ἀντεπεξῆλθε κατὰ τοῦ Πλήθωνος μάλιστα ὁ Θεόδωρος Γαζῆς καὶ ὕστερον ὁ Γεώργιος Τραπεζούντιος, ἐν δὲ τῇ Ἑλλάδι ὁ Γεώργιος Σχολάριος ὁ ἐπικαλούμενος Γεννάδιος. Ὁ Σχολάριος ἀπέκρουσε τοὺς ὑπὲρ τοῦ Πλάτωνος λόγους τοῦ Πλήθωνος καὶ ἐκάκισεν αὐτὸν ὅτι καταπολεμεῖ τὸν χριστιανισμόν καὶ εἰσάγει τὴν πολυθεΐαν. Εἰς δὲ τὰς σφοδρὰς ἐπιθέσεις ἀπήντησεν ὁ Πλήθων μετὰ παραπλησίας σφοδρότητος. Ἐπανελθὼν τῷ 1441 εἰς Σπάρτην ἠσχολήθη περὶ τὴν συμπλήρωσιν τῆς μεγάλης αὐτοῦ «Περὶ νόμων» συγγραφῆς³ καὶ ἵδρυσεν Σχολήν, ἐν ἣ ὡς ἀναμορφωτῆς ἐδίδασκε τὴν

¹. Ἐν Ἰταλίᾳ τοσοῦτον ἐτιμήθη καὶ ἐθαυμάσθη ὁ Πλήθων, ὥστε ἐκαλεῖτο Σωκράτης καὶ Πλάτων καὶ ἐξήρετο ὡς «μέγας διδάσκαλος καὶ εὐεργέτης τῆς ἀνθρωπότητος».

². Ἐξεδόθη ἐν Παρισίοις τῷ 1541 καὶ ὕστερον ἐν Βασιλείᾳ τῷ 1574. Ἴδὲ καὶ Migne Patr. Graeca τόμ. 160, σ. 890 ἐξ.

³. Τὸ αὐτόγραφον τῶν Νόμων περιῆλθε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συγγραφέως εἰς τὸν πατριάρχην Γεννάδιον Σχολάριον, ὅστις παρέδωκεν αὐτὸ δημοσίᾳ εἰς τὸ πῦρ. Περιεσώθησαν δ' ὅμως ἐν ἀντιγράφοις ἀποσπάσματα τινὰ καὶ ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ C. Alexandre (Pléthon, traité des lois) ἐν Παρισίοις τῷ 1858.

νέαν τῆς πολυθείας θρησκείαν. Ἐνταῦθα ἐτελεύτησεν ἐν βαθεί γήρατι (μεταξὺ τοῦ 1450 καὶ 1452)¹ καταλιπὼν πολλὰ συγγράμματα².

2. Ὀντολογία. Ὁ Πλήθων παραδέχεται κατὰ τρόπον νεοπλατωνικὸν ἀρχὴν πάντων τὸ ὑπερούσιον Ἐν, ὡς τὸν ὕπατον θεόν, πρὸς ὃν οὐδὲν δύναται νὰ παραβληθῆ καὶ ἐν ᾧ οὐσία, δύναμις καὶ ἐνέργεια συμπίπτουσιν εἰς τὸ αὐτό³. Ἐξ ἐκείνου προῆλθεν ὁ Νοῦς, κατέχων τὴν δευτέραν θέσιν μετὰ τὸν ἀθάνατον θεόν⁴. Εἶναι δὲ ὁ Νοῦς αἰωνία καὶ τῷ θεῷ συγγενῆς οὐσία περιλαμβάνουσα τὰ παντοῖα εἶδη (ιδέας) ἢ τοὺς νοῦς, ἐν οἷς ἡ δύναμις καὶ

¹. Ὁ περιώνυμος καὶ προσφιλὴς μαθητὴς τοῦ Πλήθωνος Βησσαρίων ἐξῆρε τὰς ὑπερόχους ἀρετὰς τοῦ διδασκάλου καὶ παρέστησεν αὐτὸν ὡς τὸν σοφώτατον Ἕλληνα μετὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη· ἐποίησε δ' ἐκείνῳ τὰ ἐξῆς δύο ἐπιγράμματα·

*Γαῖαν σώματι ψυχῇ δ' ἄστρα Γεώργιος ἴσχει,
παντοίης σοφίης σεμνότατον τέμενος.*

*Πολλοὺς μὲν φύσεν ἀνέρας θεοσιδέας Ἑλλὰς
προύχοντας σοφίῃ τῇ τε ἄλλῃ ἀρετῇ,
ἀλλὰ Γεμιστός, ὅσον Φαέθων ἄστρον παραλλάσσει,
τόσσον τῶν ἄλλων ἀμφοτέρων κρατεεῖ.*

(Νόμ. ἐκδ. Alex. σ. 406).

². Ἀπαρίθμησιν τῶν ἔργων τοῦ Πλήθωνος ἰδὲ παρὰ Σάθα (Νεοελλ. φιολογ. σ. 10 ἐξ.) καὶ ἐν τῇ ἐλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, λ. Γεμιστός. Ὅρα ἐκδ. Y. Migne, Patrol. Graeca τόμ. 160, 1866.

³. Περὶ ὧν Ἀριστοτ. πρὸς Πλάτ. διαφέρεται, κεφ. 9.

⁴. Ἐν τῇ συγγραφῇ τῇ περὶ νόμων ὁ Πλήθων ποιεῖται ἐκτενῆ διάκρισιν πολλῶν θεῶν, ὧν ὡς μέγιστος καὶ ἐξαιρετος παρίσταται ὁ «βασιλεὺς Ζεὺς», κατὰ τὴν ἀξίαν καὶ φύσιν ἀπείρως διαφέρων πάντων, «ἀγέννητος, αὐτοπάτωρ καὶ μόνος τῶν πάντων αὐτὸς ἐξ ἑαυτοῦ γεγονώς, τῶν δὲ ἄλλων ἀπάντων πατήρ τε καὶ δημιουργὸς πρεσβύτατος». Ἐξ ἐκείνου προέρχονται οἱ ἄλλοι θεοὶ διακρινόμενοι κατὰ τάξιν εἰς δευτέρους καὶ τρίτους, ὑπηρετοῦντες εἰς τὴν διακυβέρνησιν τῶν πραγμάτων πάντων καὶ μάλιστα τῶν ἀνθρωπίνων. (Νόμων συγγραφή, ἐκδοσις C. Alexandre, σελ. 44–58. 92 ἐξ. 132 ἐξ.).

ἡ ἐνέργεια συμπίπτουσι, διότι οἱ νοῖ ἐκεῖνοι ὡς ἀκίνητοι οὐσίαι ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς πάντα οὐ μόνον δυνάμει ἀλλὰ καὶ ἐνεργείᾳ¹. Ὁ κόσμος τῶν νῶν εἶναι ὁ νοητὸς ἢ ἰδανικὸς κόσμος, καθ' ὃν ὡς πατρὸς δεῖγμα ἐδημιουργήθη ὁ αἰσθητὸς². Εἰς τὸν Νοῦν ἀκολουθεῖ ἡ Ψυχὴ, ἥτοι εἰς τὸν κόσμον τῶν νῶν ἔπεται ὡς τρίτη βαθμὶς ὑπάρξεως ὁ κόσμος τῶν ψυχῶν· αἱ ψυχαὶ προέρχονται ἐκ τῶν ἰδεῶν καὶ ἔχουσιν ἐν ἑαυταῖς οὐσίαν, δύναμιν καὶ ἐνέργειαν διακρινομένας ἀπ' ἀλλήλων³. Ὁ δ' αἰσθητὸς κόσμος συνίσταται ἐξ ὕλης, ἣτις δὲν εἶναι ἀδημιούργητος ἀλλ' ἐγένετο διὰ τῆς δημιουργικῆς ἐνεργείας τοῦ θεοῦ. Ἡ ὕλη εἶναι καθ' ἑαυτὴν τὸ ἀδιόριστον, τὸ ἄπειρον, καὶ τούτου ἕνεκα ὑπάρχει ὡς αἰτία τῆς ἐν τοῖς αἰσθητοῖς κακίας καὶ ἀτελείας· ἐκ τοῦ ἐναντίου πάσης τελειότητος αἰτία εἶναι τὰ εἶδη (αἱ ἰδέαι), ὁ ἰδανικὸς κόσμος⁴. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ πράγματα ἔχουσιν αἴτιον τὸ θεῖον, ἀποβλέπον ἀεὶ εἰς τὸ ἄριστον, ἔπεται ὅτι πάντα εἶναι προκαθορισμένα καὶ τελοῦνται κατ' ἀνάγκην καὶ εἰμαρμένην⁵· εἰ μὴ ᾗσαν προκαθορισμένα ἐξ αἰῶνος, ἀναγκαῖα καὶ ἀμετάτρεπτα, δὲν θὰ προεγινώσκοντο. Ἀλλὰ τότε ποίαν ἔχει τῷ ἀνθρώπῳ θέσιν ἢ ἐλευθερία; Ὁ ἄνθρωπος εἶναι, λέγει, ἐλεύθερος, διότι ὑπάρχει κύριος τῆς φρονήσεως καὶ βουλήσεως αὐτοῦ. Καὶ ὅμως ἡ ἐλευθερία δὲν αἶρει τὴν εἰμαρμένην, ἀλλὰ τὸ ἐναντίον πραγματοῖ αὐτήν. Πρέπει δηλαδή ὁ ἄνθρωπος νὰ θεωρηθῇ ἐλεύθερος μὲν ὡς ῥυθμίζων τὰς πράξεις κατὰ τὴν νόησιν καὶ βούλησιν αὐτοῦ, ἀνελεύθερος δὲ ὡς ἀρχόμενος ὑπὸ τοῦ θεοῦ καὶ ὑπηρετῶν εἰς τὴν θείαν

1. Ἡ ἐνέργεια ὅμως καὶ ἡ οὐσία ἐκεῖ δὲν συμπίπτουσι καὶ οὕτως οἱ νοῖ διακρίνονται ἀπὸ τοῦ ἀρχεγόνου Ἐνός.

2. Οἱ νοῖ εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ τὰ εἶδη, καθ' ἃ ἐγένοντο τὰ αἰσθητὰ ὄντα.

3. Περὶ ὧν Ἀριστοτ. πρὸς Πλάτ. διαφέρεται, κεφ. 9 καὶ 20.

4. Ἐνθ. ἄνωτ. 20.

5. Ὅποτε ὁ θεὸς εἶναι ὁ αἴτιος τοῦ κόσμου, οὐδὲν εἶναι τυχαῖον. Ἐπειτα δὲ τὸ θεῖον δὲν μεταβάλλει ὅ,τι ἀπεφάσισεν· εἰ δὲ μὴ, θὰ μετέβαλλεν αὐτὸ ἐπὶ τὸ χεῖρον, ἀφοῦ ἀποφασίζει τὸ ἄριστον.

ανάγκην. Ἐν ἄλλοις λόγοις ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀλλὰ μόνον σχετικῶς ἐλεύθερος ¹.

Ἀπὸ τοιούτων τινῶν προϋποθέσεων ὁρμώμενος ὁ Πλήθων ἐπιλαμβάνεται τοῦ κριτικοῦ ἐλέγχου τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας καὶ ὑπερμαχεῖ τῆς πλατωνικῆς ιδεολογίας. Παρατηρεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι ὁ ἀρνούμενος τὰς ιδέας ἀρνεῖται εἰς τὰ ὄντα τὴν αἰδίον αὐτῶν αἰτίαν καὶ ἀντ' αὐτῆς παραδέχεται μόνον τὸν νόμον καὶ τὴν δύναμιν τῆς αἰδίου κινήσεως. Πρὸς δ' ἔτι ὁ ἀρνούμενος ὅτι αἱ ιδέαι εἶναι αἱ αἰτίαι τῶν καθ' ἕναστος ἀνατρέπει τῶν πραγμάτων τὴν τάξιν, διότι τὸ κατὰ μέρος ὑπάρχει ἕνεκα τοῦ καθόλου καὶ οὐχὶ τὰνάπαλιν. Ἐπὶ τούτοις προσνέμων ὁ Ἀριστοτέλης μεγάλην σπουδαιότητα εἰς τὸ αἰσθητὸν καὶ τὴν ὕλην ἐκλαμβάνει τὴν ὕλην ὡς τὸ καθόλου τὸ δ' εἶδος ὡς τὸ κατὰ μέρος καὶ δοξάζει ὅτι τὸ αἰσθητὸν εἶναι πρὸ τῆς αἰσθήσεως, ἐνῶ αἰσθητὸν καὶ αἰσθησις ὑπάρχουσι συγχρόνως καὶ μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἄλληλα δύνανται νὰ νοηθῶσιν ². Συνακόλουθα δ' εἶναι, λέγει, καὶ τὰ ὄντολογικὰ τοῦ Σταγίριτου σφάλματα. Οὗτος δηλαδή θεωρεῖ τὸν θεὸν ὡς κινουῦντα ἀπλῶς καὶ διακοσμοῦντα, οὐχὶ ὡς δημιουργοῦντα τὸν κόσμον ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Πλάτωνα ἀνομολογοῦντα τὸν θεὸν ὡς τὸν πάντων δημιουργόν ³. Οὐχ ἥττον ἐλέγχονται αἱ ψυχολογικαὶ καὶ αἱ ἠθικαὶ τοῦ φιλοσόφου ἐκείνου θεωρίαι. Ὁ Ἀριστοτέλης δηλονότι παραδέχεται μὲν ὅτι ὁ νοῦς εἶναι κατὰ χρόνον πρεσβύτερος τοῦ σώματος ἀλλ' ἀρνεῖται ὅτι ἡ μάθησις εἶναι ἀνάμνησις, ὡς ἐὰν ὁ νοῦς ἐν τῇ προ-υπάρξει μὴ ἐνόει. Ἐν δὲ τῷ ζητήματι τῆς ἀθανασίας ἀμφιταλαντεύεται, διότι ἐν μὲν τοῖς περὶ ψυχῆς βιβλίοις παραδέχεται ταύ-

¹. Ἄς παρατηρήσωμεν ἐνταῦθα ὅτι ἡ σπουδὴ αὕτη καὶ πᾶσα καθόλου προσπάθεια, ὅπως συμβιβασθῇ ἡ ἐλευθερία πρὸς τὸν προορισμὸν (τὸ προκαθορισμένον, τὴν εἰμαρμένην, τὴν ἀνάγκην), δὲν εὐοδοῦται· διότι ἡ τοιαύτη ἐλευθερία εἶναι μόνον φαινομένη, ἀφοῦ δὲν δύναται νὰ ἀποκλίνῃ τοῦ προωρισμένου, τοῦ ἀναγκαίου.

². Ἐνθ. ἀνωτ. 20, 4-7.

³. Ἴδὲ τὴν συγγραφὴν τὴν κατὰ Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου.

την, ἀλλ' ἐν ταῖς ἠθικαῖς πραγματείαις οὐδεμίαν μνειάν ποιεῖται αὐτῆς, καίτοι ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς θὰ ἦτο σπουδαῖον ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ἀνάγκης τῆς ἀσκήσεως τῆς ἀρετῆς. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἀρετῆς, ἐπιπαρατηρεῖ, ἀφίσταται τοῦ ὀρθοῦ· διότι ὀρίζων αὐτὴν ὡς μεσότητα μεταξὺ ἐναντίων παθῶν δὲν στηρίζει τὴν ἀρετὴν ἐπὶ τοῦ ἀγαθοῦ, ἐπειτα δὲ ἀποφεύγει νὰ ἀναγάγῃ αὐτὴν εἰς τὸ θεῖον, δι' οὗ μόνου δύναται ἀληθῶς νὰ ὀρισθῇ. Προσθεθήτω ὅτι ἐκλαμβάνων τὴν ἡδονὴν ὡς τελείωσιν τῆς θεωρητικῆς ἐνεργείας ποιεῖ ἐκείνην ἀκρότατον ἀγαθόν, ὥστε θὰ ἐδικαιοῦτο τις νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Ἐπίκουρος τὴν περὶ ἡδονῆς θεωρίαν αὐτοῦ ἔλαβε παρὰ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀλλ' ὅμως μέγιστον ἀγαθὸν εἶναι τῷ ἀνθρώπῳ ἡ ἐποπτεία τοῦ ἀρχεγόνου ἀγαθοῦ, ἐξ οὗ πᾶν ἄλλο ἀγαθὸν προέρχεται, καθὰ διδάσκει ὁ Πλάτων¹. Τοιοῦτος εἶναι διὰ βραχυτάτων ὁ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας ἔλεγχος τοῦ Πλήθωνος. Πλὴν πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι οὔτε ὁ Ἀριστοτέλης ἐν πᾶσι δικαίως ψέγεται καὶ εἰς τὸν Πλάτωνα προσνέμονταί τινες ἀλλότριαι καὶ δὴ καὶ χριστιανικαὶ θεωρίαι.

3. Ἀνθρωπολογία καὶ ἠθική. Ὑψηλὴν ἔχει ὁ Πλήθων ἐννοίαν περὶ τοῦ ἀνθρώπου. Οὗτος ἔλαβεν οὐχὶ μὲν ἀκήρατον ἀλλὰ πάντως ἀθάνατον φύσιν καὶ εἶναι προσδεδεμένος εἰς τὸ θνητὸν σῶμα χάριν τῆς πληρώσεως καὶ τῆς ἀρμονίας τοῦ σύμπαντος, ἵνα δηλαδή χρησιμεύῃ ὡς σύνδεσμος καὶ μεθόριον τῶν δύο μοιρῶν, ἔνθεν μὲν τῆς ἀθανάτου καὶ ὅλως ἀκηράτου ἔνθεν δὲ τῆς ἐπικήρου καὶ θνητῆς. Τὸ ἀμεινον καὶ εὐγενέστερον τοῦ ἀνθρώπου μέρος εἶναι ἡ ψυχὴ, ἥτις εἶναι συγγενῆς πρὸς τὸ θεῖον καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀθάνατος· διαφέρει μὲν τῶν ὑπερουρανίων νῶν, καθ' ὅσον συνάπτεται οὐχὶ μετὰ τῆς ὕλης, διαφέρει δὲ πάλιν τῶν ἀλόγων ψυχῶν, καθ' ὅσον δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ὕλης ἀλλὰ τούναντίον ἡ ὕλη ἐξαρτᾶται ἐξ αὐτῆς. Εἶναι δὲ ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ ἰδία καὶ καθ' ἑαυτὴν ὑφισταμένη οὐσία, ἀμερῆς παραπλησίως πρὸς τοὺς ὑπερουρανίους νοῦς, ἐνεργοῦσα, ὅπως καὶ ἐκεῖνοι, γινώσκουσα καὶ

1. Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται, 10-14.

ἐποπτεύουσα τὰ ὄντα καὶ αὐτὸν τὸν ἀνώτατον θεὸν καὶ διὰ τοῦτο ἀνώλεθρος ¹. Αἱ ἰδιότητες αὗται, παρεμφερεῖς πρὸς τὰς τῶν ὑπερουρανίων νῶν, ἀνήκουσι μόνον εἰς τὴν ὑπερτάτην δύναμιν τῆς ψυχῆς, τὸν νοῦν. Ἡ ψυχὴ συνυπάρχει μετὰ αἰθερίου σώματος, οἶονεὶ ὀχήματος αὐτῆς, ὅπερ πάλιν δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὸ ἀψυχον ἀλλ' ἔχει ψυχὴν ἄλογον καὶ κοσμεῖται διὰ φαντασίας καὶ πάσης αἰσθήσεως. Καὶ οἱ μὲν ἀστέρες καὶ οἱ δαίμονες δὲν ἔχουσι θνητὸν σῶμα ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι ἔχουσι τοιοῦτο καὶ ἔνεκα τούτου ὑπόκεινται εἰς πλάνην ². Αἱ τῶν ἀνθρώπων ψυχαὶ μένουσιν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ εἶναι ἀθάνατοι, χάριν δὲ τῆς ἁρμονίας τοῦ σύμπαντος καταπέμπονται ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἐκάστοτε καὶ προσλαμβάνουσι θνητὸν σῶμα ³. Ἐκ τούτων αἱ μὲν ἀγαθαί, αἱ καλῶς διαγαγοῦσαι, ἀμείβονται, αἱ δὲ μοχθηραὶ κολάζονται ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ὄντος δικαιοτάτου καὶ ἀπαρατρέπτου δικαστοῦ ⁴.

Ἐντεῦθεν προκύπτει ἡ ἀνάγκη τῆς ἠθικότητος, τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ἀθανάτου ὑπὲρ τὸ θνητὸν στοιχείου, ἥτοι τῆς ἀρετῆς. Ὁ Πλήθων διαλαμβάνει διεξοδικῶς περὶ ἀρετῆς ⁵, στοιχῶν τὸ μὲν εἰς τοὺς πλατωνικοὺς καὶ ἀριστοτελικούς, τὸ δὲ εἰς τοὺς στωϊκοὺς. Ὅριζεν αὐτὴν ὡς κατάστασιν, ἐν ἣ εἴμεθα ἀγαθοί ⁶, καὶ διακρίνει ταύτης κύρια εἶδη τέσσαρα, τὴν σωφροσύνην, τὴν ἀνδρείαν,

¹. Νόμ. σ. 144 ἐξ. 246. 276.

². Αὐτ. 277. 52.

³. Αὐτ. 266, πρβλ. καὶ 138. Ἐν τῷ Ἐπιταφίῳ (Migne 160, σελ. 945) λέγεται ὅτι ἀνήκεστος ἀθυμία θὰ κατεῖχε τὸν ἄνθρωπον, ἐὰν μὴ ὑπῆρχεν αὐτῷ στοιχεῖον ἀθάνατον. Πλὴν ὅμως μέρος μὲν αὐτοῦ εἶναι θνητὸν, μέρος δὲ ἀθάνατον· καὶ τὸ μὲν κυριώτατον (ἡ ψυχὴ) εἶναι ἀθάνατον, τὸ δ' ἐπουσιῶδες (τὸ σῶμα) θνητὸν καὶ δίκην χιτωνίου προσαρμόζεται εἰς τὸ ἀθάνατον.

⁴. Παρὰ Migne αὐτ. σελ. 958.

⁵. Τοῦτο ποιεῖ ἐν τῇ συγγραφῇ τῇ «Περὶ ἀρετῶν» (Migne σ. 866 ἐξ.) καὶ ἐν τῷ τρίτῳ βιβλίῳ τῶν Νόμων (ἐκδ. Alex. σ. 84 ἐξ.).

⁶. «Ἀρετὴ ἐστὶν ἕξις, καθ' ἣν ἀγαθοὶ ἐσμεν» (Mign. σ. 865, 869) Ἄγαθός, λέγει, εἶναι τῷ ὄντι μόνος ὁ θεός, οἱ δὲ ἄνθρωποι γινόμεθα ἀγαθοί, ἐὰν ἀκολουθῶμεν τῷ θεῷ, καθ' ὅσον εἶναι δυνατόν. Εἶναι προφανῶς ὁ ὄρισμός ἀριστοτελικός, ὡς καὶ ἡ παρατήρησις ὅτι πρὸς κτήσιν τῆς ἀρετῆς ἀπαιτεῖται φύσις καὶ θεία μοῖρα, λόγος καὶ ἐπιστήμη, μελέτη καὶ ἄσκησις (σ. 880).

τὴν δικαιοσύνην, τὴν φρόνησιν ¹. Φιλοσοφεῖ δὲ μετὰ βρίθους περὶ πολιτείας φρονῶν ὅτι ἡ εὐδαιμονία τῶν πολιτῶν συνάπτεται ἀρρήκτως πρὸς τὴν ἀρετὴν ἐκείνης. Διακρίνει κύρια πολιτείας (πολιτεύματος) εἶδη τρία, τὴν μοναρχίαν, τὴν ὀλιγαρχίαν καὶ τὴν δημοκρατίαν καὶ ἀποφαίνεται ὅτι ἐν τοῖς μεγίστοις καὶ ὀξυτάτοις κινδύνοις ἀσφαλεστάτη καὶ λυσιτελεστάτη εἶναι ἡ ὀλιγαρχία. Ἐπὶ τούτοις διαγράφει σύστημα κοινοκτημοσύνης καὶ ὑποδεικνύει ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἡ ἀθλία κατάστασις τοῦ Βυζαντιακοῦ κράτους καὶ ἰδίᾳ τῆς Πελοποννήσου θὰ διωρθοῦτο καὶ ὁ ἐπαπειλῶν κίνδυνος θὰ ἀπεσοβεῖτο ².

4. **Ἐπισκόπησις.** Ἐπισκοποῦντες τὰ εἰρημένα παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Πλήθων ἐφιλοσόφησε κατὰ τὰς ἀρχὰς τὰς πλατωνικάς ³, μᾶλλον δὲ καὶ ἀκριβέστερον εἰπεῖν τὰς νέας πλατωνικάς, οἷας ἐδίδαξαν ὁ Πλωτῖνος καὶ οἱ ὀπαδοί, ὁ Ἰάμβλιχος καὶ ὁ Πορφύριος καὶ ὁ Πρόκλος. Κατὰ τούτους προεθυμήθη πρὸς ἄλλοις, θεολογῶν μᾶλλον ἢ φιλοσοφῶν, νὰ τάξῃ εἰς σειρὰν βαθμολογικὴν τὸ πλῆθος τῶν θεῶν ⁴. Πρὸς δὲ τὰς θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους, ὃν ἄλλως

¹. Εἰς μὲν τὴν σωφροσύνην ὑπάγονται ὡς κατώτερα εἶδη ἡ κοσμιότης, ἡ ἐλευθεριότης καὶ ἡ μετριότης, εἰς δὲ τὴν ἀνδρείαν ἡ γενναιότης, ἡ εὐψυχία καὶ ἡ πραότης, εἰς δὲ τὴν δικαιοσύνην ἡ ὀσιότης, ἡ χρηστότης καὶ ἡ πολιτεία (τ.έ. ἡ ἀρετὴ τοῦ πολίτου), τέλος δὲ εἰς τὴν φρόνησιν ἡ εὐβουλία, ἡ φυσικὴ σοφία καὶ ἡ θεοσέβεια (Migne σ. 868 καὶ 869).

². Ὁ περὶ τὰ πολιτικὰ ἀσχοληθεὶς πλατωνικὸς φιλόσοφος προέτεινε σπουδαίας μεταρρυθμίσεις καὶ εὐφυῶς πολλὰ συνεβούλευσεν, ἵνα ἀποσοβῆσθαι τὸν κίνδυνον. Εἶναι δὲ ἀξιοὶ ἀναγνώσεως οἱ περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων λόγοι αὐτοῦ πρὸς τὸν βασιλέα Μανουήλ καὶ τὸν δεσπότην Θεόδωρον. (Migne σ. 821 ἐξ. 841 ἐξ.)

³. Ῥητέον ὅτι ὁ Πλήθων ἀνῆγε τὴν φιλοσοφίαν αὐτοῦ εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ ἐδόξαζεν ὅτι καὶ οὗτος ἔλαβεν ἐκείνην παρὰ τοῦ Ζωροάστρου (Νόμ. σ. 2.32. Ἐπιθι καὶ Schultze «Plethon» σ. 138 ἐξ. 220).

⁴. Προσφυῶς ἐλέχθη ὅτι μετὰ τὸν Ψελλὸν ὁ νέος πλατωνισμὸς ἀνεγεννήθη ἐν τῷ 15ῳ αἰῶνι διὰ τοῦ Πλήθωνος, ὅστις προσεπάθησεν, ὡς ἄλλος Ἰουλιανός, νὰ ἀναστήσῃ τὴν πολυθεΐαν καὶ περιβάλῃ αὐτὴν περιβολὴν φιλοσοφικὴν.

ἔτιμα, ἀντέταξε τὰ θεοσοφικὰ διδάγματα τῶν νέων πυθαγορείων καὶ τῶν νέων πλατωνικῶν μὴ διαστέλλων βεβαίως τὰ θεωρήματα τοῦ Πλάτωνος ἀπὸ τῶν νέων πλατωνικῶν. Ἐν τῇ Ἠθικῇ ἠκολούθησεν εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς Στωϊκοὺς, τὸν θεῖον δὲ φιλόσοφον ὑπομιμνήσκει κατ' ἐξοχὴν ἐν οἷς ἀποφαίνεται περὶ πολιτείας. Ἐγκύψας ὁ ἀνὴρ συντόμως εἰς τὴν πλατωνικὴν καθόλου φιλοσοφίαν καὶ συντελέσας μέγας εἰς τὴν εὐρείαν διάδοσιν αὐτῆς δικαίως ἐνεκωμιάσθη ὑπὸ τῶν συγχρόνων καὶ τῶν μεταγενεστέρων καὶ ἐχαρακτηρίσθη ὡς ὁ εὐφυέστατος καὶ πολυμαθέστατος τῶν Ἑλλήνων τῆς 15ης ἑκατονταετηρίδος¹.

2. ΒΗΣΣΑΡΙΩΝ

1. Βίος καὶ συγγραφή. Ὁ Βησσαρίων, ἐν Τραπεζοῦντι γεννηθεὶς πιθανῶς τῷ 1403, ἐξεπαιδεύθη ἐν τῇ γενετείρᾳ πόλει καὶ τὰς σπουδὰς συνεπλήρωσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει². Διαπρέπων ἐπὶ πολυμαθείᾳ καὶ ῥητορικῇ δεινότητι, οὐχ ἤττον δὲ καὶ ἐπὶ λιτότητι βίου καὶ σεμνότητι ἤθους, ἐχειροτονήθη τῷ 1436 μητροπολίτης Νικαίας. Ἐκτιμώμενος δὲ μέγας ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου μετέσχε τῆς ὑπ' αὐτὸν πρε-

¹. Τὰ περιγεγραμμένα ὄρια τῆς ἀνά χειρὸς γενικῆς συγγραφῆς δὲν ἐπιτρέπουν νὰ εἰσέλθωμεν εἰς λεπτομερείας. Ἄλλ' ἡ διακρίβωσις καὶ εὐρυτέρα ἀνάπτυξις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλήθωνος πρόκειται εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας οὐ μόνον ἐπιστημονικὸν ἀλλ' ἅμα καὶ ἐθνικὸν καθῆκον, οὗ ἡ πλήρωσις εὐχόμεθα νὰ μὴ βραδύνη.

Περὶ Πλήθωνος ἐπιθι πλὴν ἄλλων Alexander, Pléthon, traité des lois. Paris 1858—Gass W., Gennadius und Pletho. Bresl 1844.—Schulze F. O., Gesch. d. Philos. der Renaissance. Τόμ. Α' 1874.—Καράμπαση Α. Τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Πλήθωνος. Ἐν Ἡρακλείῳ 1910.—Taylor T., Plethos criticism of Plato and Aristotle. 1921.—Μαμαλάκη, Π. Γε. Γεμιστὸς Πλήθων. Ἐν Ἀθήναις 1939.

². Τὰ κατὰ τὸν βίον καὶ τὴν συγγραφὴν τοῦ Βησσαρίωνος ἰδὲ παρὰ Σάθα (σελ. 25—35)· πβλ. καὶ διεξοδικὸν ἄρθρον Ἀχ. Κύρου (Νεώτ. Ἐγκυκλ. Λεξικόν, λ. Βησσαρίων), ἐνθα παρατίθεται καὶ πλουσία βιβλιογραφία.

σβείας, ἣτις ἀπέπλευσε τῷ 1437 εἰς Ἰταλίαν καὶ συνεζήτησεν ἐν Φερράρα καὶ Φλωρεντία τὴν ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν. Ἐνταῦθα ἀνεδείχθη ἐκ τῶν πρώτων ὑπερμαχήσας τῆς ἐνώσεως ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θὰ παρείχετο βοήθεια εἰς τὸ κινδυνεῦον κράτος. Καὶ ἐπανῆλθε μὲν μετὰ τῶν ἄλλων εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπέστρεψεν εἰς Ἰταλίαν ἔχων ἤδη τιμηθῆ, ἀπῶν καὶ μὴ ἐρωτηθεὶς, διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ καρδινάλιου. Σφόδρα εὐδοκιμῶν καὶ ἐξαιρέτου ἀπολαύων φήμης ἔλαβε καὶ ἄλλας τιμὰς καὶ οὐχὶ ἀπαξ παρ' ὀλίγον ἐξελέγετο πάπας. Ἀναγορευθεὶς τῷ 1463 ψιλῶ ὀνόματι πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἀπέστειλε καθολικὴν ἐπιστολὴν (ἐγκύκλιον) πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἐν ἣ διαλάμπει τοῦ ἀνδρός ἡ ἀκρα φιλοπατρία καὶ ἐκχειλίζει ἡ βαρεῖα θλιψὶς ἐπὶ τῇ δουλείᾳ. Εἰ καὶ ἀπέστη τῆς ὀρθοδοξίας¹, οὐδέποτε διέλιπεν ἀτενίζων εἰς τὸ συμφέρον τῆς ὑπὸ ζυγὸν στενούσης πατρίδος². πολυλάκις δ' ἐπεχείρησε μάτην νὰ διεγείρῃ σταυροφορίαν κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ· εἰς τοὺς φυγάδας ὁμοεθνεῖς ἦτο ἐνθερμος προστάτης καὶ πρόθυμος ἀρωγός, βοηθὸς τῶν ἐνδεῶν καὶ γενναιόδωρος εἰς πάντας χορηγός. Ἀπετέλει δὲ τὸ φωτεινὸν κέντρον εὐρυτάτου κύκλου Ἑλλήνων καὶ Λατίνων λογίων, συγκροτούντων τρόπον τινὰ Ἀκαδήμειαν. Ἐγκατασταθεὶς ἐν τῇ Grotta Ferrara ἀφωσιώθη εἰς τὴν μετάφρασιν ἑλληνικῶν κειμένων καὶ τὴν μελέτην τοῦ Πλάτωνος. Διὰ τῆς ἐνδελεχοῦς συλλογῆς χειρογράφων κατήρτισε πλουσιωτάτην βιβλιοθήκην, ἣν ἐδωρήσατο ζῶν εἰς τὴν Ἐνετίαν. Ἐτελεύτησε δ' ἐν Ῥαβέννη τῷ 1472³, καταλιπὼν πλὴν τῶν πολυαρίθμων ἐπιστο-

1. Εἰς τὴν ἀποστασίαν ἤγαγε τὸν ἄνδρα οὐχὶ κακὴ προαίρεσις ἀλλὰ πλάνη, πολιτικὴ σκέψις καὶ τὶς περιδεῆς λιποψυχία.

2. Τὸ ἀνήφαιστον τῆς φιλοπατρίας πῦρ ἐθέρμαινε τὰ εὐγενῆ τοῦ Βησσαρίωνος στέρνα ἐξ ἀρχῆς. Νέος ὢν καὶ ἐν τῇ Βασιλευούσῃ σπουδάζων ἀνέμελπεν ὕμνον εἰς τὴν πατρίδα γράφων πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅτι ὀρθὸν καὶ δίκαιον εἶναι νὰ ἀγαπῶμεν, νὰ τιμῶμεν καὶ νὰ ὑπηρετῶμεν τὴν πατρίδα, εἰς ἣν ὀφείλομεν τὸ φῶς...

3. Τὸ σῶμα ἐκείνου μετηνέχθη εἰς Ῥώμην καὶ ἐτάφη μεγαλοπρεπῶς, παραστάντος εἰς τὴν κηδείαν ἐξαιρετικῶς καὶ διὰ πρώτην φορὰν αὐτοῦ τούτου

λῶν πλεῖστα συγγράμματα θεολογικά καὶ πολιτικά, φιλολογικά καὶ φιλοσοφικά ¹.

2. Ὑπεράσπισις τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Βησσαρίων ἀπαντῶν εἰς Θεόδωρον τὸν Γαζῆν ἐφιλοπόνησεν ἔργον ἐπιγραφόμενον «Εἰ ἡ φύσις καὶ ἡ τέχνη βουλεύονται ἢ οὐ», ἐν ᾧ ἐδείκνυεν ὅτι ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης δὲν διαφέρουσιν, ὅσον ὑπολαμβάνεται, ἀλλήλων. Γράφων δὲ πάλιν πρὸς τὸν Μιχαὴλ Ἀποστόλην, νέον καὶ σφοδρὸν τοῦ πλατωνισμοῦ συνήγορον, ψέγει τὴν πρὸς ἄκοσμον ὄνειδισμόν τῶν ἀντιφρονούντων τάσιν καὶ δεικνύει πῶς πρέπει τις νὰ ἔχη πρὸς τοὺς δύο μεγάλους τῆς ἀρχαιότητος φιλοσόφους ². Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πλήθωνος Γεώργιος ὁ Τραπε-

τοῦ πάπα. Ἐπὶ τοῦ τάφου δ' ἐπεγράφησαν δύο ἐπιγράμματα, τὸ μὲν ἑλληνιστὶ τὸ δὲ λατινιστὶ συντεταγμένα, ἅπερ αὐτὸς ἐκεῖνος διὰ τὸ ἴδιον μνῆμα κατέλιπε·

*Τοῦτ' ἔτι Βησσαρίων ζῶν ἤνυσσα σώματι σῆμα,
πνεῦμα δὲ φευξεῖται πρὸς θεὸν ἀθάνατον.*

Bessario episcopus Tusculanus
sanctae romanae ecclesiae cardinalis,
patriarcha Constantinopolitanus,
nobili Graeca ortus oriundusque
sibi vivens posuit.
anno salutis MCCCCLXVI.

Ἵστερον δ' ἐχαράχθη ὑπ' ἄλλου καὶ τρίτον ἐπίγραμμα, ὅπερ ποιεῖ τὸν Βησσαρίωνα νὰ λέγῃ πρὸς ἄλλοις «κατὰ τὸν βίον εἰμι Νουμᾶς, κατὰ δὲ τὴν τέχνην Πλάτων» (*vita sum Numa et arte Plato*).

Τὴν παιδείαν καὶ τὰς ἀρετὰς τοῦ Βησσαρίωνος ἐξύμνησαν πλὴν ἄλλων οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ Πλατῖνας ἐν πανηγυρικῷ καὶ ὁ Μιχ. Ἀποστόλης ἐν θρηνώδει ἐπιταφίῳ. (Migne τόμ. 161 σελ. CIII ἐξ. CXXVII ἐξ.).

¹. Ἀναγραφὴν αὐτῶν ἰδὲ παρὰ Σάθα (Νεοελ. φιολ. σ. 34 ἐξ.). Πλεῖστα τῶν ἔργων τοῦ Βησσαρίωνος ἀπόκεινται ἀνέκδοτα ἐν εὐρωπαϊκαῖς βιβλιοθήκαις, μέρος δὲ τῶν ἐκδεδομένων εὐρίσκεται παρὰ Migne (*Patrol. Graeca* τόμ. 161, σ. 137-745).

². «Εἰ οὖν ἐμοὶ πείθει, καὶ Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλη σοφωτάτους ἡγούμενος κατ' ἔχνος τε τούτοις ἐπόμενος ἐκάτερον ἡγεμόνα τε σαυτοῦ ποιοῦ,

ζούντιος ἐξέδωκε νέον σύγγραμμα, δι' οὗ οὐ μόνον ὑπεστήριζε τὴν ὑπεροχὴν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας ὑπὲρ τὴν πλατωνικὴν, ἀλλὰ καὶ ἐχαρακτήριζε τὸν Πλάτωνα ὡς ἀμαθῆ καὶ ἀπαίδευτον περὶ τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν ῥητορικὴν, τὴν μαθηματικὴν καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Τοῦ συγγράμματος τούτου, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἦθος τοῦ θείου φιλοσόφου διεβάλλετο, ἔγραψεν ὁ Βησσαρίων διεξοδικὴν ἀνασκευὴν, «ἐλέγχους τῶν κατὰ Πλάτωνος βλασφημιῶν»¹. Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔργον εἶναι τὸ ἀριστον τῶν πονημάτων τοῦ σοφοῦ καρδιναλίου καὶ διήγειρεν εἰς τοὺς συγχρόνους μέγαν θαυμασμόν καὶ ἐνθουσιασμόν². Ἐν τούτῳ δὴ ἀναιρεῖ μὲν ὁ συγγραφεὺς μετὰ σεμνότητος καὶ εὐπρεπείας τὰς κατὰ τοῦ Πλάτωνος³ καὶ τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ αἰτιώσεις τοῦ Τραπεζουντίου, ἀπονέμει δὲ τιμὴν εἰς ἀμφοτέρους τοὺς ἐπιφανεῖς τῆς ἀρχαιότητος φιλοσόφους. Τὴν μομφὴν ὅτι ἐκεῖνος περὶ τῶν θείων πραγμάτων ἢ οὐδὲν ἢ μόνον αἰνιγματωδῶς συνέγραψεν, ἀποκρούει παρατηρῶν ὅτι εὖ τε καὶ καλῶς ἐποίησεν ἀκολουθήσας κατὰ τοῦτο τοῖς Πυθαγορείοις, οἵτινες ἐσιώπων καὶ δὲν ἐξέφερον τὰς οἰκείας δοξασίας εἰς τοὺς ἀμυήτους, ἀλλὰ τὰ μυστικώτερα τῆς θεολογίας δόγματα ἐτήρουν διὰ παντός

σχολῆ τε καὶ μελέτῃ, διδασκάλοις τε οἷς ἄξιον χρώμενος. . . . θαύμασον μὲν τὴν ἐκείνων σοφίαν, ἀμφοῖν δὲ χάριτας ὁμολόγει ὧν ἡμῖν ἀγαθῶν γεγένηται αἰτίου». Προῖὼν παραινεῖ ὅπως ἀπαντᾷ τις εἰς τὸν Ἄριστοτέλη ἢ ἄλλον τινὰ μετὰ τοσαύτης εὐλαβείας, μεθ' ὅσης ὁ Ἄριστοτέλης ἀντεῖπεν εἰς τοὺς πρὸ αὐτοῦ. Ἡμεῖς, παρατηρεῖ, εἴμεθα ἀνθρωπίσκοι ἢ πίθηκοί τινες παραβαλλόμενοι πρὸς ἐκείνους (Πλάτωνα καὶ Ἄριστοτέλη) ὄντας ἥρωας. Πῶς λοιπὸν θὰ τολμήσωμεν νὰ καλῶμεν αὐτοὺς ἀμαθεῖς; (Migne σ. 161. 689).

¹. Ἐξεδόθη τὸ ἐλληνικὸν κείμενον μετὰ τῆς λατινικῆς μεταφράσεως ὑπὸ L. Mohler, 1927. Τὸ ἔργον τοῦτο, ὡς καὶ τὸ ἕτερον τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως «Kardinal Bessarion als Theolog, Humanist und Staatsmann», εἶναι ἀξιόλογα.

². Ἦτο ὁ ἐνθουσιασμός δυσπερίγραπτος, διότι τότε τὸ πρῶτον οἱ ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ ἐμάνθανον ὡς ἀληθῶς τὸν Πλάτωνα.

³. Πλὴν ἄλλων παρατηρεῖ ὅτι ὁ τυχὸν καθαπτόμενος τοῦ Πλάτωνος δυσφημεῖ καὶ αὐτοὺς τοὺς πατέρας καὶ διδασκάλους τῆς ἐκκλησίας, οἵτινες περὶ πολλοῦ ἐποιοῦντο ἐκεῖνον καὶ μαρτυροῦσιν ὅτι συνεφώνουν αὐτῷ. (Αὐτ. 1, 14).

τοῦ βίου ἀπόρρητα¹. Κατὰ τοῦτο δὲ τὸ ἔθος καὶ ὁ Πλάτων ἐφύλαττε μυστικὴν τὴν διδασκαλίαν· τὰς περὶ τοῦ θεοῦ θεωρίας αὐτοῦ δὲν ἔγραφεν ἢ γράφων ἐξέθετεν οὕτω συνεπτυγμένως καὶ ἀμυδρῶς, ὥστε νὰ μὴ ἐννοῶσιν εὐκόλως αὐτὰς οἱ ἀκούοντες². Δεικνύεται δὲ ὅτι ὁ φιλόσοφος ἐκεῖνος ἐξίκετο εἰς τὸ ἔπακρον πάσης παιδείας καὶ ἐπιστήμης· οἱ διάλογοι αὐτοῦ μαρτυροῦσι τὴν γραμματικὴν τέχνην καὶ τὴν ῥητορικὴν δεινότητα, ἔτι δὲ τὴν λογικὴν καὶ διαλεκτικὴν δύναμιν καὶ οὐχ ἤττον τὴν περὶ τὴν φυσικὴν ἀκριβεστάτην θεωρίαν³. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης κρίνεται ἄξιός ἐπαίνου καὶ τιμῆς καὶ θαυμασμοῦ, εἰ καὶ τίθεται ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ προτιμωμένου τοῦ Πλάτωνος⁴. Ὁ θεῖος οὗτος φιλόσοφος συμφωνεῖ πλειότερον τοῦ Ἀριστοτέλους⁵ πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Διότι ἀποφαίνεται ὅτι ὁ θεός, ἡ πρωτίστη πάντων ἀρχή, οὔτε ἀρχὴν ἔχει οὔτε μέσον οὔτε τέλος, οὔτε ἐν τόπῳ εἶναι οὔτε ἐν χρόνῳ, ἀλλ' ὑπάρχει ἀπειρος καὶ ἀσχημάτιστος, ἄχρονος καὶ ἀγέννητος, ὅτι εἶναι αἴτιος τῆς ὑπάρξεως πάντων, αὐτὸς δὲ ὑπάρχει ἐπέκεινα πάσης οὐσίας καὶ ὑπάρξεως⁶. ταῦτα πάντα τὰ ῥήματα δὲν ὠκνησαν οἱ τῆς ἐκκλησίας πατέρες νὰ ἐπαναλάβωσιν

1. "Ὁμοιον εἶναι, λέγει, τὸ εὐαγγελικὸν ῥητὸν «Μὴ δότε τὰ ἅγια τοῖς κυσὶ μηδὲ βάλητε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων» (1, 2, 2).

2. Τὴν αἰτίαν τοῦ πράγματος λέγει ὁ Πλάτων ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Διονύσιον (ἐνθ. ἄνωτ. 1,2, 4-6).

3. Αὐτ. 1, 4-6. Τὴν ὑπέροχον ἀξίαν τοῦ Πλάτωνος ὁμολογοῦσιν οὐ μόνον οἱ Ἀκαδημεικοὶ ἀλλὰ καὶ οἱ Περιπατητικοί, οὐ μόνον οἱ Ἕλληνες ἀλλὰ καὶ οἱ Ῥωμαῖοι. Μνημονεύονται δὲ μάλιστα τὰ ἐγκώμια τοῦ Κικέρωνος καὶ τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, καλούντων ἐκεῖνον «θεὸν ἐν φιλοσόφοις, ὑπερβαλόντα πάντας καὶ εὐφυῖα καὶ σοφία» (1,6).

4. 1, 3, 5. Ἐπαινοῦντες τὸν Πλάτωνα δὲν πρέπει νὰ καταφερώμεθα κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλὰ νὰ ἀπονέμωμεν ἑκατέρῳ τὸ δίκαιον. Ὁ Βησσαρίων διατρανοῖ τὴν δυσφορίαν αὐτοῦ, διότι ἀναγκάζεται ὑπὸ τοῦ κατηγοροῦ νὰ καταφεύγῃ εἰς σύγκρισιν τῶν δύο μεγάλων φιλοσόφων καὶ νὰ δίδῃ τὴν προτίμησιν εἰς τὸν Πλάτωνα, ἐνῶ καὶ τὸν Ἀριστοτέλη κρίνει ἄξιον μεγίστων ἐγκωμίων καὶ ὀνομάζει σοφώτατον (2, 11, 2).

5. 2, 1.

6. Ἡ τοῦ Πλάτωνος θεολογία συμφωνεῖ τῇ χριστιανικῇ καὶ ἐπαινεῖται ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου καὶ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου (3,3).

ἐν τοῖς ἑαυτῶν συγγράμμασι ποιούμενοι τὸν λόγον περὶ τοῦ θεοῦ¹. Καὶ ἐν ἄλλοις δ' ἐγένετο ὁ Πλάτων πρόδρομος τοῦ χριστιανισμοῦ. Διότι ἐδίδαξεν ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ὁ αἷτιος, ποιητὴς καὶ δημιουργὸς τοῦ παντός· ὅτι διὰ τῆς βουλήσεως καὶ ἕνεκα τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ ἐδημιούργησε τὸν κόσμον καὶ προνοεῖ αὐτοῦ²· ὅτι ἄμοιρος φθόνου ἠθέλησε νὰ γίνωσι πάντα παραπλήσια, κατὰ τὸ δυνατόν, ἑαυτῷ³. Ὡσαύτως ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ ψυχὴ κινεῖ⁴ ἑαυτὴν (εἶναι τι αὐτοκίνητον), ὑπάρχει ἐνεργεῖα καὶ οὐχὶ δυνάμει, πρεσβυτέρα τοῦ σώματος καὶ ἀμερῆς οὐσία, ἀνώλεθρος καὶ ἀθάνατος· ὅτι εἰς τὸν θάνατον τοῦ σώματος ἐπακολουθεῖ ἀμοιβὴ (εὐδαιμονία) ἢ ποινὴ (ἀθλιότης) τῆς ψυχῆς ἀνάλογος τῶν βεβιωμένων⁵. ὅτι ἕνεκα τῆς θείας προνοίας διήκει διὰ πάντων τάξις μὴ ἀναιροῦσα τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ἀνθρώπου⁶. Περὶ τῆς ἁγίας τριάδος

¹. Ὁ Πλάτων, ὑπὸ τοῦ φυσικοῦ φωτὸς ὀδηγούμενος, εἶπε φιλοσοφῶν περὶ τῆς μιᾶς καὶ πρώτης τῶν ὄντων ἀρχῆς καὶ περὶ τῆς ἀπλότητος καὶ ἐνότητος τοῦ θεοῦ ὅσα κατόπιν ἐθεολόγησαν, ὑπὸ τοῦ θείου πνεύματος ἐλλαμφθέντες, οἱ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καθηγεμόνες (2,4).

². 2,6, 2 ἐξ. 2, 9. Ἐντόνως ἀποκρούεται ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ ἐναντίου (τοῦ Τραπεζουντίου) ὅτι δῆθεν ὁ Πλάτων ἠρνεῖτο τὴν πρόνοιαν καὶ ὅτι πάντα γίνονται κατὰ τὴν τῶν ἀστρῶν ἀνάγκην (3,30).

³. Ὁ θεὸς παρήγαγε τὰ εἶδη καὶ τὴν πρώτην ὕλην, ἥτις εἶναι ἀμετάβλητος καὶ μέση μεταξὺ ἀγενήτων καὶ γενητῶν· εἶναι γενητὴ μὲν κατὰ τὴν αἰτίαν, ἀγένητος δὲ κατὰ τὸν χρόνον. Κατ' οὐδένα δὲ τρόπον ἔταττε, λέγει, ὁ Πλάτων τὴν ὕλην ὡς ἀναίτιον παρὰ τὸν θεόν, ὃν ἐθεώρει ὡς ἀπλούστατον καὶ κρείττονα ἅμα καὶ αἷτιον πάντων τῶν ὄντων, τῶν τε ὀπωσοῦν ἀπλῶν καὶ τῶν συνθέτων. Ὁ θεὸς παρήγαγεν ἅμα εἶδος καὶ ὕλην, τὸ ὅλον καὶ τὸ μέρος «ὁ δὲ λόγος διαιρεῖ τὰ συνυποστάνα καὶ γεννᾷ τὰ ἀγένητα καὶ μερίζει κατὰ χρόνον τὰ αἷδια, θάτερον μὲν πρότερον, θάτερον δ' ὕστερον λέγων, μὴ δυνάμενος ἄλλως». Ἡ διάκρισις κόσμου καὶ ὕλης γίνεται οὐχὶ πράγματι ἀλλὰ μόνον ἐπινοία, εἶναι ἐπακολούθημα τῆς ἀτελείας τῆς λογικῆς ἡμῶν δυνάμεως («κλόγου τοῦ ἡμετέρου ἔγκλημα») 2,6,5 καὶ 6. Εἶναι μὲν ἡ ὕλη αἷδιος οὐχὶ δ' ὁμῶς συναἷδιος τῷ θεῷ (2,6,18).

⁴. Κίνησις τῆς ψυχῆς εἶναι τὸ βούλεσθαι καὶ σκοπεῖσθαι (2,8,7).

⁵. 2, 8, 5 ἐξ. 23. 2, 9, 1. 3, 22.

⁶. Πρὸς τὴν θείαν πρόνοιαν, τὸν προορισμόν, τὴν πρόγνωσιν τοῦ θεοῦ, δὲν ἀντίκειται ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου (2, 8 καὶ 9· ἐπιθι ἰδίᾳ τὸ 2, 10, 10).

εύρισκονται πλείονα ἔχνη παρὰ Πλάτωνι ¹ ἢ παρ' Ἀριστοτέλει ²· καὶ ὅμως οὔτε ἐκεῖνος οὔτε οὗτος οὔτε ἄλλος τις τῶν ἐθνικῶν εἶπε περὶ τριάδος ὅσα λέγουσιν οἱ χριστιανοὶ παραλαβόντες παρὰ τῶν ἱερῶν λογίων καὶ τῆς θείας ἀποκαλύψεως ³. Ἀμφότεροι οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι δὲν ἦσαν ἄμοιροι πλανῶν· οὕτω παρεδέχοντο ὡσαύτως τὴν προὔπαρξιν τῶν ψυχῶν· ὁ Πλάτων λέγει περὶ τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου καὶ ψυχῆς τῶν ἄστρων, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἀποφαίνει τὸν κόσμον ἀγέννητον καὶ ἀίδιον καὶ πρεσβεύει ὅτι ἡ θεία πρόνοια δὲν ἐκτείνεται ὑποκάτω τῆς σελήνης ⁴.

Σημειῶδες ὅτι ἐν ἰδίᾳ μικρᾷ πραγματείᾳ, «Πρὸς τὰ Πλήθωνος πρὸς Ἀριστοτέλη περὶ οὐσίας» ἐπιγραφομένη, ἐξήταζεν ὁ σοφὸς καρδινάλιος τὴν παρ' ἐκείνῳ ἔννοιαν τῆς οὐσίας καὶ ἐπειρᾶτο νὰ δείξῃ ὅτι περὶ ταύτης Πλήθων καὶ Ἀριστοτέλης γνωματεύουσι κατὰ βάθος τὸ αὐτὸ καὶ μόνον κατὰ τὰς λέξεις διαφέρουσι.

Ἀπλῶς εἰπεῖν ὁ Βησσαρίων παρῆλθεν εἰς τὸ μέσον ὡς θιασώτης τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, προεθυμήθη δὲ νὰ προσεγγίση, ὅσον τὸ δυνατόν, τὸν Ἀριστοτέλη πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ νὰ διαλλάξῃ τὸν ἀριστοτελισμὸν πρὸς τὸν πλατωνισμόν, οὗ στερρῶς ἀντείχετο ὡς τοῦ ἀρίστου φιλοσοφήματος. Εἰ καὶ μὴ ἐπέτυχε τῆς πλήρους διαλλαγῆς, ὅμως ἠδυνήθη νὰ περιστείλῃ ὅπωςδῆποτε τὴν σφοδρὰν διαμάχην τὴν διεγερθεῖσαν ἐν τοῖς ὀπαδοῖς τῶν δύο μεγάλων Σχολῶν ⁵.

¹. Ὁ Πλάτων δηλαδὴ παρεδέχετο τὴν πρωτίστην τῶν ὄντων ἀρχὴν, ἣν ἐκάλει τὸ ἐν καὶ τὸ ἀγαθόν, ἔπειτα δὲ τὸν νοῦν, τὸ πρῶτιστον εἶδος, τρίτον δὲ κατὰ τάξιν καὶ ἀξίαν τὴν ψυχὴν τοῦ παντός (2, 5, 3).

². Ὁ Βησσαρίων ἐπικρίνει τὸν Τραπεζούντιον, ὅτι παρηρμήνευσε τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰρημένα ἐν τῷ βιβλίῳ τῷ περὶ οὐρανοῦ καὶ ὑπέβαλεν αὐτῷ τὴν περὶ τριάδος διδασκαλίαν (2,5,1 ἐξ. 2,5,12).

³. 2,5,3.9.12. Ἀλλαχοῦ (3,15) δεικνύει ὅτι τὸ τῆς τριάδος μυστήριον οὔτε εἰς τὸν Ἀριστοτέλη πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν οὔτε εἰς τὸν Πλάτωνα· ἐὰν δὲ πρέπη νὰ ἀναφέρωμεν εἰς τινὰ, θὰ προτιμήσωμεν τοῦ Ἀριστοτέλους τὸν Πλάτωνα.

⁴. 3, 28. 2, 3. 3. 3. 20, 6. 3. 29.

⁵. Ἡ διαπάλη τῶν δύο Σχολῶν ἐξηκολούθησε καὶ ἑκατέρωθεν εἶχε θιασώτας·